

svijest i svjesna laž“, naći put do zainteresovanih čitalaca. Vrednost autorovog istraživačkog postupka, slikovitost, detaljnost i zaključci to zaista zaslužuju.

Bojan Dimitrijević

Danilo Kovač, *FRAGILE ALLIANCE: ITALY AND CROATIA IN THE SECOND WORLD WAR*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, 2025, 341.

Krajem 2025. godine, iz štampe je izašla monografija kolege dr Danila Kovača, najmlađeg po stažu istraživača Instituta za savremenu istoriju. Reč je o njegovoj doktorskoj tezi odbranjenoj na italijanskom univerzitetu Sapienza, u Rimu. Istraživačko interesovanje dr Kovača se kreće u domenu istorije Nezavisne Države Hrvatske i njenih odnosa sa Italijom, kao i uopšte učešća Italije u okupaciji i borbama na prostoru okupirane Kraljevine Jugoslavije. Ovo posebno ističemo na početku kao osnovni kvalitet ove monografije – jer je zahvaljujući akademskoj karijeri u Italiji, kolega Kovač imao prilike da istražuje ovu temu u jednom broju italijanskih arhiva. Ova okolnost, sasvim sigurno, predstavlja najveći dobitak srpskoj historiografiji kroz uvođenje u javnost do sada nepoznatih istorijskih izvora. Takođe, i obimne literature na italijanskom jeziku, koja se bavi učešćem Italije u okupaciji dela Kraljevine Jugoslavije, njenih odnosa sa Nezavisnom Državom Hrvatskom, nemačkim saveznicima sa kojima su delili prisustvo na ovom prostoru, kao i odnosa prema srpskom pitanju i srpskim nacionalnim snagama na terenu. Međutim, posebna vrednost ove studije je korišćenje arhivske građe od strane francuskih i španskih diplomatskih predstavnika u NDH, a koji se čuvaju u arhivima koje je obišao Kovač. Ovi izvori daju vrlo vredne komentare o različitim italijansko-hrvatskim razgovorima i sporazumima, koji se delom razlikuju od hrvatskih ili italijanskih interpretacija.

Kovačeva monografija podeljena je u pet poglavlja, u kojima se analiziraju kompleksni odnosi Italije i NDH, od prvih dana njenog nastanka aprila 1941, pa do kapitulacije Italije septembra 1943, i povlačenja većine efektiv italijanske vojske u svoju otadžbinu. Ona je dalji istraživački napredak u istraživanju ove teme, a koji su, svaki na svoj način, dali pojedini italijanski i nešto manje hrvatski i srpski autori.

Kolega Kovač je svoj monografski narativ formirao oko nekoliko italijansko-hrvatskih ugovora

iz 1941 (rimski i zagrebački ugovor), a zatim ove odnose prati kroz niz sastanaka koji su održavani između dve strane sredinom 1941. i tokom 1942. Da bi odnosi kulminirali u 1943. godini uglavnom pod nemačkim pritiskom da se obe ustaničke jugoslovenske grupacije uklone iz zaleđa dalmatinske obale iz njihove bojazni o eventualnom iskrčavanju Saveznika na nju. Ovakve okolnosti, ali i ulazak Saveznika na italijansko tlo i političke promene tokom leta 1943, dovešće do izbacivanja Italije iz rata, kroz odredbe kapitulacije iz prvih dana septembra 1943. Ove okolnosti će doneti zaoštavanje odnosa italijanskih vojnih komandi na terenu i organa NDH, pa čak dovesti i do otvorenog neprijateljstva u vremenu pred i neposredno posle kapitulacije Italije.

U suštini, dr Kovač je dajući ovakvu strukturu svoje knjige dao pregled i narastanje hrvatsko-italijanskih političkih odnosa. Verovatno prvi ali i najveći problem u italijansko-hrvatskim odnosima bili su „rimski ugovori“ potpisani 18. maja 1941, po kojima je Italiji ustupljen značajan deo dalmatinske obale. Sumirajući različite izvore, Kovač navodi da je ovim ugovorima Pavelić izgubio dosta od svog početnog renomea u novoj hrvatskoj državi, jer se u suštini predaja delova dalmatinske obale Italijanima smatrala nekom vrstom izdaje. Samo je represivni aparat NDH pomogao da to nezadovoljstvo ne poprimi veće razmere, kako zaključuje Kovač.

S druge strane, monografija se bavi (u Hrvatskoj – posebno fokusiranim) odnosima italijanskog okupatora sa srpskim „faktorom“ na terenu. Pre svega u svetlu hrvatskih masovnih zločina i bekstva srpskog stanovništva u zonu u direktnoj nadležnosti Italije, a kasnije i odnosom italijanskih vojnih vlasti prema srpskim ustaničkim, nacionalnim snagama na širem području NDH gde je živelo srpsko stanovništvo. Uticaj masovnih hrvatskih zločina prema srpskom stanovništvu značajno je uticao na odnos italijanskih vojnih vlasti na terenu prema srpskom „pitanju“ kroz uspostavljanje jednog konstruktivnog odnosa. Ovakav stav hrvatske vlasti su teško podnosile. A taj odnos se preneo i u tumačenja jugoslovenske (hrvatske, srpske) posleratne historiografije. Pa se u novijoj produkciji smatralo da je to italijanska naklonost prema Srbima (četnicima), a u ranijoj hrvatsko-srpskoj historiografiji kao dokaz kolaboracije srpskih četnika na tom području sa italijanskim snagama.

Takođe, kao problem su se pojavile i obaveze hrvatske strane da izdržavaju italijanske snage na svojoj teritoriji shodno sporazumima iz jeseni 1941. Italijani su u tom trenutku smatrali da su

oni zaslužni za uspostavljanje NDH, i očekivali su da Hrvati pokažu veću spremnost za snabdevanje njihovih snaga. S druge strane, Hrvatska je smatrala ovu obavezu kao nametnutu i žalila se da ova italijanska zahtevanja ugrožavaju njihovu ekonomsku situaciju.

Pozicija nemačke strane u ovom čudnovatom odnosu bila je često medijatorska, ali i uz dozu pritisaka i ultimatum, koji su diktirali posebne okolnosti koje su obe strane morale da ispune radi efikasnije borbe nemačkih snaga sa domaćim ustanicima na prostoru NDH. Ovo je verovatno treće značajno stanovište ove vredne knjige.

Ovde je posebno bitno za razumevanje italijansko-hrvatskih odnosa uspostavljanje tri zone na „italijanskom području“ NDH, sa različitim organizacijom italijanske civilne i vojne vlasti. Ovakvo organizovanje biće još jedan kamen spoticanja sa NDH, jer je Italija na neki način kroz prisutnost svojih snaga u tim zonama kompenzovala očekivani dobitak većeg dela Dalmacije. Kasnije, osetiće se i drugi problemi, posebno u periodu druge polovine 1941. i tokom 1942. Zoniranost italijanske interesne teritorije je, međutim, omogućila da srpsko stanovništvo lakše pobegne ispred ustaškog terora na područja pod jačom italijanskom vlašću.

S druge strane pojava nacionalnih, a onda i od komunista vođenih ustaničkih snaga na terenu tokom druge polovine 1941. godine, a potom od proleća 1942. i glavnine partizanskih snaga na terenu gde su operisale italijanske jedinice, dodatno će komplikovati odnose Italije i Hrvatske. U borbama sa partizanskim snagama, hrvatske jedinice, osim ustaških (a koje su imale restriktivan odnos, pa čak i zabranu prelaska u italijansku zonu NDH) su se slabo pokazivale. Ovo je uticalo na odnose na terenu, kao i italijansko uključenje srpskih nacionalnih (četničkih) jedinica u svoje borbene operacije, a kasnije i u redove Antikomunističke milicije. Italijani su generalno bili nezadovoljni pronemačkim stavovima hrvatske strane, od najviše vlasti do jedinica i vlasti na terenu.

Zločini koje je nova hrvatska država počinila protiv srpskog stanovništva tokom leta 1941. godine, ne samo da su rasplamsali ustanak već je u italijanskim vojnim i civilnim vlastima stvorila neraspoloženje, a ponegde i ogorčenost italijanskih oficira i komandi pošto su videli hrvatske zločine i njihove efekte na srpsko stanovništvo, navodi Kovač. Iz ovoga, sledeći korak je bio simpatisanje sa srpskim stanovništvom, a kasnije i zajednički rad, uglavnom protiv partizanskih jedinica, ali delom i kao suprotstavljanje hrvatskim nasrtajima.

U ovom kontekstu dr Kovač je vrlo detaljno razjasnio postojanje, funkcionisanje i događaje u pomenutim zonama, posebno u toku 1942. godinu. Verovatno je to jedan od najvećih doprinosa ove monografije, jer se i pored pominjanja tih „zona“ u srpsko-hrvatskoj javnosti – u principu malo znalo o njima, njihovoj organizaciji, posedaњу različitih vojnih snaga i prestanku njihovog postojanja.

U domaćoj, srpsko-hrvatskoj istoriografiji, nije previše tumačen i opisivao odnos nemačkih i italijanskih okupatora na teritoriji NDH, a što je bila jedna od tema u italijanskoj istoriografiji. Dr Danilo Kovač ispravlja taj trend uvodeći u svoju monografiju ove odnose. Oni su remećeni odnosima vojnih i civilnih vlasti na terenu, odnosima prema vlastima NDH, odnosima prema lokalnim snagama koje su angažovane u borbi sa partizanima, pitanjem srpskog stanovništva i njegovih naoružanih formacija. Ovo su bile karakteristike za 1942. godinu. Zajedničke borbene operacije protiv i jednih i drugih ustaničkih snaga tokom proleća 1943. u operacijama „Vajs“ i „Švarc“ će dodatno otežati odnose, noseći očigledno obotranje nepoverenje Nemaca i Italijana u tok izvođenja ove akcije, i pojedinih njenih koraka.

Kolega Kovač na kraju izvodi pet zaključaka, koje ovde ističemo kao neku vrstu rezimea ove monografije. Pre svega uticaj hrvatskih zločina protiv srpskog stanovništva i njihov uticaj na italijanske okupatore, koji se često osporava kod nekih hrvatskih autora. Odnosno, da se položaj srpskog stanovništva pod okupacijom skoro idealizovao kod nekih autora. Poseban doprinos je autorovo detaljno bavljenje međusobicama između različitih nivoa italijanskih vojnih i civilnih vlasti na terenu, a što je bilo manje bitno pojedenim autorima koji su se ovom temom bavili ranije. Pre svega na hrvatskoj naučnoj sceni. U zaključnoj rečenici ove studije, kolega Kovač, ukazuje da „hrvatski državni organi nose odgovornost za nasilje prema Srbima“.

Treba istaći da je knjiga adekvatno, ali ne preopterećujuće, ilustrovanja fotografijama, mahom iz Muzeja Jugoslavije i beogradskog Vojnog muzeja. Na ovaj način, dr Kovač je ilustrovao ratne događaje i njihove glavne aktere i učinio knjigu dopadljivom i na čitaoce koji žele da imaju i vizuelnu potvrdu autorovih reči, a što je karakteristika današnjih čitalaca.

U toku pripreme ove monografije, sa autorom smo vodili dijalog da li je uputno objaviti ovu studiju na engleskom jeziku, budući da su za nju težišno zainteresovane stručne javnosti u Hrvatskoj, Srbiji i Italiji. Ipak, zbog sveprisutno-

sti engleskog jezika u današnjoj nauci, ali i da ova knjiga bude svojevrsna autorova legitimacija na široj evropskoj naučnoj sceni, našli smo opravdanje za njeno izdanje na engleskom, i pored komplikovanosti uvođenja stranog čitaoca u niz odnosa, lokalnih aktera i toponima na kojima se odvija ova ratna priča. Naravno, treba dodati i da je jezik Danila Kovača na zavidnom akademskom nivou, što je rezultat okolnosti da je on direktno pisao svoju studiju na engleskom jeziku u inostranstvu.

Na kraju ovog prikaza zaključujemo da je dr Kovač, široj javnosti ponudio monografiju koja razrešava mnoge dileme oko odnosa Italije i Nezavisne Države Hrvatske, ali takođe i odnosa italijanskih i nemačkih vojnih i civilnih vlasti u okupiranoj Jugoslaviji. Ova studija služi za bolje razumevanje događaja na teritoriji te ratne tvorevine.

Očekujemo da u narednim studijama kolega dr Kovač zadrži isti nivo aktuelnosti svojih radova na bazi svojih istraživanja u arhivima van Srbije. To će svakako biti najveća preporuka za čitanje i korišćenje njegovih naučnih rezultata. U međuvremenu, preporučujemo *Krhko savezništvo (Fragile Alliance)* svim čitaocima koji se interesuju ili istražuju istoriju Drugog svetskog rata na području Nezavisne Države Hrvatske, odnosno okupirane Kraljevine Jugoslavije.

Bojan Dimitrijević

Милан Игрутиновић, ЈУГОСЛОВЕНСКО-АМЕРИЧКИ ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ 1945–1971, Београд, Институт за европске студије, 2025, 456.

Економски односи између двеју земаља могу превазилазити политичке и идеолошке разлике. Такав је био случај и са Сједињеним Америчким Државима и социјалистичком Југославијом. Период непосредно после Другог светског рата био је обележен изразито непријатељским међусобним ставовима, који су превaziђени из обојаних интереса после Резолуције Информбиора и отпадништва Југославије од остатка Истоног блока 1948. Југославија је затим постала један од значајнијих корисника америчке војне помоћи током 1950-их година. Политика помirenja са Совјетским Saveзом и неsvрстаности довели су до njenog prekida 1958. и осцилација у односима између Југославије и САД током 1960-их година, мада се нису погоршали до нивоа из 1940-их. За све то време, развјивали су се различити видови економских односа између двеју земаља. Задатка да детаљније обради ову тему прихватио се др Милан Игрутиновић, научни сарадник Института за европске студије

у Београду. Монографија *Југословенско-амерички економски односи 1945–1971*, представља njegovu докторску дисертацију, одбранјену 2018. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

У предговору (5–6), Игрутиновић је укратко образложио хронолошке одреднице: 1945. као годину завршетка Другог светског рата и доласка Комунистичке партије Југославије на власт, и 1971. као годину посете Јосипа Броза Тита САД и Вашингтонске декларације, после које су привредни односи стављени на изразито комерцијалну основу. Циљеви монографије су вишеструки: да анализира спој економије и политике у југословенско-америчким односима у наведеном периоду, да истакне разлике између економске помоћи и комерцијалних односа и да истакне стални квалитативни и квантитативни раст комерцијалне размене између САД и Југославије. У уводном делу (7–12), Игрутиновић је дао кратак преглед односа између Кралјевине SHS, односно Југославије до 1945. године, истичући да су управо САД биле прва велика сила која је 1919. признала новонасталу државу, затим економске аранжмане између њих и појачано интересовање САД за Југославију током Другог светског рата, укључујући подршку покретима отпора.

Игрутиновић је излагање поделио хронолошки у неколико поглавља. Прво, „Опоненти (1945–1948)“, посвећено је првим годинама Хладног рата, у којима су се Југославија и САД налазиле у различитим хладноратовским таворима, што је, уз изузетак помоћи коју је Југославија primala кроз специјализовану агенцију Уједињених нација за помоћ и обнову UNRRA, чинило привредне односе скоро непостојећим. Друго поглавље, „Преломна 1948. година“, бави се уласком Југославије у sukob са Совјетским Saveзом и остатком Истоног блока чији је симбол остала Резолуција Информбиора. Управо овај развој догађаја учинио је Југославију и САД заинтересованим за међусобну сарадњу, свакoга из својих разлога: Југославији је била потребна помоћ сваке врсте споља, док је Америци одговарало да подржи „отпаднике“ од совјетског блока у оквиру шире борбе против комунизма на светском нивоу. Istовремено, Југославија је успела да поврати већи део златних резерви евакуисаних у САД на почетку Другог светског рата, али је почела да узима прве zajmove код америчке Ексим банке. Наредно поглавље, „Развој војне и економске помоћи (1949–1954)“, за тему има два облика помоћи која је Америка указивала Југославији. Први је обухватао испоруке наоружања и технике (авиона, тенкова, артиљерије, возила и др.) за Југословенску народну